

AYNUR PAŞAYEVA

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, dosent

<https://orcid.org/0000-0001-9448-3928>

aynurfamilgizi@gmail.com

XV ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNDƏ GƏLƏCƏK ZAMANIN MORFOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: XV əsr, Azərbaycan, ədəbi dil, gələcək zaman, morfoloji əlamət

Key words: XV century, Azerbaijan, literary language, future tense, morphological feature.

Ключевые слова: XV век, Азербайджан, литературный язык, будущее время, морфологический признак.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində qəti gələcək zaman iş və hərəkətin gələcəkdə mütləq icra ediləcəyini bildirir və *-acaq*, *-əcək* şəkilçisi vasitəsilə əmələ gəlir. XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində gələcək zamanın inkişaf xəttinə baxanda həm semantik, həm də sintaktik mahiyyəti sabitdir, demək olar ki, müasir dildən fərqlənmir, qəti və qeyri-qəti gələcək formalarında təzahür edir. Dəyişən və dövrlər arasında fərqlilik yaradan məhz həmin zamanı ifadə edən morfoloji əlamətlərdir.

XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində qəti gələcək zamanın işlənmə məqamını nəzərdən keçirərək müasir dillə fərqli cəhətlərini aydınlaşdırmağa çalışdıq. Faktlara müraciət edək:

1) *-acaq*, *-əcək* [أَجَاقْ//أَجَكْ] şəkilçisinin əlavəsi ilə yaranan qəti gələcək zaman müasir dilimizdə sabitləşən formada təsadüf etdik: *Qoşulacaq* dəf-dəfəvü ney-neyə [12, s. 270], Hər zərrə ona mehr ilə mənsub *olacaqdur* [12, s. 367], *Görmüyəcəksən* səni, istədiğün səndədir [11, s. 68], Nə mümkündür bu, qaçan *olacaqdur*? [10, s. 206], Danla yanlış *soracaqdur* ol İlah [13, s. 240].

Dövrün yazılı abidələrini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirəndə, Kişvəri dilində *-acaq*² şəkilçisinə təsadüf etmədik, Hidayətin, Gülşəninin dilində isə fonetik tərkibcə fərqli, canlı danışiq dilinə yaxın *-acax//əcax* [أَخاخ] variantına rast gəldik: *olacaxdır*, *nolacaxdır*, *yolacaxdır*, *solacaxdır* [16, s. 310]... Ərz *eyləyəcəx* itlərinə halimi derlər [16, s. 291], Bütü xümdən ki, sən əktün, *qalacaxsan* çü bihasil [11, s. 194]. Qeyd edək ki, *-acax//əcax* şəkilçisi Təbriz dialektində bu gün də qəti gələcək zamanın ifadə forması kimi çıxış edir [8, s. 119].

2) *-ıcaq*, *-icək* [أَجَاقْ//أَجَكْ] qapalı formalı qəti gələcək zaman açıq formalı *-acaq*² şəkilçisinə nisbətən XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində daha çox xidmət göstərir, demək olar ki, dövrün bütün dil mənzərəsini canlandıran yazılı mənbələrinin dilində müşahidə edilir: Lütf ilə edə *edicək* göftgü [12, s. 244], *Sarıcax* dülbəndin ol mah türəyi-pürçinə bax [16, s. 285], *Söyləyicək* anlamaz, çünki məqaləm nədür [11, s. 93], Ələ *alıcaq* bunu hər bir əziz [13, s. 244], Gözindən *götrüləcəx* olsa pərdə [14, s. 181]. Nümunələri müasir dilimizlə müqayisə edək: *edicək~edəcəx*, *yeticax~yetəcəx*, *sarıcax~saracaq*, *söyləyicək~söyləyəcəx*, *götrüləcəx~götrüləcəx*. Maraqlıdır ki, XV əsr klassiklərinin dilində aparıcı mövqeyə malik

bu qədim qapalı morfoloji əlamət Şəki dialektində -ıxax//-ıxax (axıxax), Qərb qrupu şivələrimizdə -ıjxax//-ıjxax (alıjxax) [2, s. 124-129] şəklində bu gün də işlənməkdədir.

Ümumiyyətlə, qəti gələcək zamanın -acaq, -əcək və onun qapalı variantı olan -ıcaq, -ıxək şəkilçilərinin müvaziliyi haqqında maraqlı fikirlər mövcuddur. Bu haqda araşdırma aparan Ş.Xəlilov hesab edir ki, “-acaq, -əcək lap qədim dövrlərdən qəti gələcək zamanın əsas qrammatik göstəricisi kimi ümumxalq Azərbaycan dilində mövcud olmuşdur. Lakin bir sıra köklü səbəblər üzündən XIII-XVI əsr yazılı ədəbi materiallarımızın dilində bir o qədər işlək olmamışdır” [5, s. 163]. Alimin irəli sürdüyü belə bir fikri tamamilə doğrudur ki, -acaq, -əcək qəti gələcək zaman şəkilçisi Azərbaycan ədəbi dilində normativləşməzdən qabaq ilkin olaraq ümumxalq dilində yayılmış, sonra dilimizdə möhkəmlənmiş və qəti gələcək zamanın digər ifadə vasitələrini sıxışdıraraq, yeganə morfoloji göstəricisi kimi ədəbi norma səviyyəsinə yüksəlmişdir [6, I, s. 25-30; 6, II, s. 39-45]. Sözsüz ki, bu yüksəlişə XV-XVI əsrdən başlanmış, əlverişli mövcud vəziyyət təsir edərək, canlı xalq dilində yaşayan Oğuz elementli -acaq, -əcək şəkilçisini təkrar dönüşünə şərait yaratmış, onu möhkəmlətməmiş, paralel vəziyyətdə dilimizə yad olan -ıcaq//-ıxək-lə “mübarizə”sində onu sıradan çıxarmağa nail olmuşdur və nəticədə -acaq² zaman şəkilçisi sonrakı mərhələlərdə ədəbi dildə tam sabitləşib yeganə morfoloji göstəriciyə çevrilmişdir. Bu baxımdan da, Kişvəri “Divan”ında -acaq² şəkilçisinə aid heç bir nümunənin tapılmaması, onun tamamilə özünəməxsus fərqli dil xüsusiyyətlərinə malik olması şairin dilini oğuz elementlərindən uzaqlaşdıraraq, daha çox əski özbək dilinin (xüsusən də, Əlişir Nəvai təsiri) güclü təsirindən qıpçaq-karluq, çağatay elementlərinin yer almasına səbəb olmuşdur.

3) -ısar//-ısar [ايسر] şəkilçisi XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində -acaq şəkilçisinin sinonimi kimi işlənir, kifayət qədər də yayılmışdır: Kim bilisər sevgüdən etdüyü cövlan nədir? [11, s. 110], K’ondan qəza-qədərdən olmayısər qədərsiz [11, s.139], Cahanı toldurisər ədl ilə ol, Bu xəlqi bəzi ilə toyurisər ol [14, s. 215], İki aləmdə qopısar biiman [13, s. 223].

Elmi ədəbiyyatda -ısar//-ısar şəkilçisinin mənşəyindən bəhs edərək, onun mürəkkəb tərkibə malik olduğunu qeyd edirlər: qədim feli bağlama forması olan -ı/-i + -sa/-sə arzu-şərt forması + -r müazare zaman şəkilçisi [21, s. 232; 24, s. 121-122; 26, s.146; 20, s. 77; 23, s. 235]. H.Mirzəzadə isə fərqli olaraq məsələyə daha dəqiq yanaşır, bu morfoloji əlamətin iki tərkib hissədən - şərt [-sa²] və müzare zaman [-ar²] şəkilçilərindən yarandığını vurğulayaraq qeyd edir ki, “birinci tərəf müasiir dilimizdə şərt məzmunu bildirən -[i]sə şəkilçisidir; məs.: gəlir isə - gəlirsə, almış isə - almışsa... Tərkib hissələrindən ikinci isə müzare zaman şəkilçisi olan -ər, -ar şəkilçisidir ki, bunun qısaldılmış şəkli “r” ünsürüdür; məs.: gəl + ər < isər – gəlisər, al + ar < isər – alisər və s. Hər iki şəkilçinin gələcək zaman bildirməsinə şübhə olmadığını nəzərə alaraq, bunların vaxtilə çarpazlaşaraq qəti gələcək zaman üçün işləndiyini düşünmək olar” [9, s. 155]. XIII-XIV əsrlərə aid türkdilli yazılı mənbələrlə müqayisədə, -ısar//-ısar qəti gələcək zaman forması XV əsr ədəbi dilində əhatə dairəsinin məhdudluğu nəzərə çarpır, hətta XVI əsr aid “Şühədənəmə”nin dili üzərində araşdırma zamanı S.Əlizadə yalnız kimi bir beytdə “r” səsinin düşməsi (Gözümdür yolda kim yarım gəlisə) ilə izlənilir [4, s. 85]. Artıq sonrakı dövrdə, “XVII əsr Azərbaycan ədəbi dilində isə, demək olar ki, yox dərəcəsinə olan -ısar² variantı dili tərک edərək arxaikləşən şəkilçilər sırasında nizamlanır” [1, s. 114]. Qeyd edək ki, tədqiqat zamanı -ısar//-ısar

forması XV əsr abidələri içərisində təxminən Gülşəni "Divan"ında 41 dəfə, Şirazinin "Gülşəni-raz" əsərində 39 dəfə, "Əsrnamə"də 15 dəfə qəti gələcək zaman məzmununda eyni və müxtəlif sözlərin tərkibində işlənməsi müşahidə olunur. Sözsüz ki, bu statistika - *isər//-ısar* əlamətin XV əsr ədəbi dilində işləkliyindən deyil, ədəbi-bədii əsərlərin "*orta əsr türk ədəbiyyatından bariz şəkildə qidalanmasından irəli gəlmişdir*" [5, s. 160].

5) *-ası, -əsi* [اسى] şəkilçisi XV əsr yazılı mənbələrində semantik cəhətdən *-acaq²* şəkilçisinin əvəzləyicisi kimi işlənir: "*Duymayasın bizi bir zərrə sən*" [əsrar, 173], "*Dedi ki, axir öldürəsidi anı qayğu*" [7, s. 99], "*Cigər pərkələsidi bülbulün kim, qaldı xar üstə*" [7, s. 109], "*Ki, birlik bəhri andan ötəsidi*" [12, s. 244], "*Bu din issi kişi Həq sayəsidi*" [12, s. 261]. XV əsr yazılı mənbələri içərisində *-ası²* şəkilçisi ən çox Kişvərinin dilində rast gəlinir ki, bu da qeyd etdiyimiz kimi, şairin dilində *-acaq²* əlamətinin olmaması ilə əlaqədar olaraq, gələcək zaman funksiyasının ifadəsi *-ası²* şəkilçisinin üzərinə düşür.

XIV-XV əsrlər ədəbi-bədii dil nümunələrində *-ası* şəkilçisinin zaman göstəricisi kimi işlənməsinə toxunan M.Rəhimov hesab edir ki, daha çox XV əsr ədəbi dili üçün səciyyəvi olan bu morfoloji əlamət XVI əsrə doğru inkişaf etdikcə get-gedə öz qəti gələcək zaman funksiyasını itirmişdir [17, s. 238]. Deməli, XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində qəti gələcək zaman məzmununda məhsuldar olan *-ası²* şəkilçisi, artıq XVIII əsrdən başlayaraq ikili funksiyasından uzaqlaşır, yəni "feilin xəbər şəkildən uzaqlaşaraq feilin lazım şəkildə qərarlaşır" [1, s. 115]. Beləliklə, zaman məfhumunu ifadə edən *-ası, -isər* morfoloji əlamətlərinin bu cür qərarlaşması ədəbi dildə onları varianlıqdan azad edir, birləşməli konkret inkişafa keçidə təkan verir. Onu da qeyd edək ki, *-isər* forması heş bir iz qoymadan müasir dilimizdə tamamilə yox olsa da, *-ası* morfemi bəzi dialekt və şivələrimizdə gələcək zaman çalarında indi də tarixi missiyasını davam etdirir.

Qədim özbək dilinə xas abidələri araşdıran A.Borovkov *-ası²* şəkilçisi haqqında maraqlı fikir irəli sürür: "*Təfsirin dilində nadir hallarda müəyyən gələcək zaman -ğusi, -qusi şəkilçiləri ilə öz ifadəsini tapmışdır. Məs.: Anın taba barğusisiz. Lakin adi qaydada -ası işlənir*". Sonra müəllif Mahmud Kaşğarının *-ası* şəkilçisini oğuz, *-ğusi* formasını Şərqi qaraqanilər zamanının dil əlamətləri olduğunu xatırladaraq qeyd edir ki, "*M.Kaşğari oğuzcanın -ası formasını şərqi türkcənin -ğu formasına qarşı qoyur*" [19, s. 43]. Müasir tatar ədəbi dilində gələcək zamanı ifadə edən *-a -sı//ə -se* morfemi işləndiyi halda, onun şərqi dialektində *-q -ısı, -q -ese* qədim variantı öz əksini tapır [18, s. 62]. Maraqlıdır ki, *-ğusi//qusi* formasına gələcək zamanı məqamında Kişvərinin dilində rast gəldik: "*Qopğusi hər zərrə tofrağın sən sari hənuz*" [7, s. 40], "*Anda zahir bolğusudur hər kişinin mayəsi*" [7, s. 124], "*Anın kuyı saru tutqusidi hər zərrəyi-gərdim*" [7, s. 66]. Düzdür, XV əsr Azərbaycan ədəbi dili üçün səciyyəvi əlamət olmasa da, həmin dövrün gələcək zaman göstəricisi kimi epizodik xarakter daşıyır və dil faktı kimi zaman göstəricisi rolunu oynayır. Eyni fikri Kişvəri dilində rast gəlinən gələcək zamanı bildirən *-ğı//ğü* morfemi haqqında da söyləmək olar: "*Sən fəğan etküncə, ey gülçöhrə, qılğındur fəğan, Nalə bülbuldən gəlür, mətbux kəklikdən yeriş*" [7, s. 42]. Beləliklə, *-ğı//ğü*, istərsə *-ğusi//qusi* morfoloji əlamətlərinin XV əsrə aid digər mənbələrimizdə işlənməməsi, yalnız Kişvəri dilində yer alması qıpçaq-karluq və ən əsas da Ə.Nəvai təsirindən başqa bir əlamət deyildir.

6) Müasir Azərbaycan dilində arzu forması kimi işlənən -a, -ə morfemi XV əsr yazılı mənbələrində gələcək zaman ifadəçisi kimi də ikili funksiya daşıyır: “*Bu xətt ki, hüsn evində ləbi-ləli yazadır*” [16, s. 284], “*Ta necə bir uyanan baş götürüb şükrünə bax*” [16, s. 285], “*Nola desən miskininə məskənin*” [12, s. 227].

7) Qəti gələcək məzmunu ifadə edən -ğay fonetik variantına Kişvəri “Divan”ında təsadüf olunur: Bəxti-bəd qoymaz ki, səndən hacətim *bulğay* rəva [7, s. 126], Bir issicə ev *bulğay*u bir kiçkinə yar [7, s. 159]. Nümunələrdən göründüyü kimi qıpçak-karluq elementi olan *bul-ğay* sözü gələcəkdə icra olunan *bul-acaq* mənasından çıxış edir.

Qeyri-qəti gələcək zaman -ar, -ər morfemi ilə yaranır, hərəkət və hökmün konkret bir zaman kəsiyində icrasını bildirmir, sanki indiki və gələcək zaman arasında bir körpü rolunu oynayır, yəni indi ilə gələcək zaman arasındakı dövrü əhatə edir. Elə bu baxımdan da, “*burda zaman anlayışı qismən genişdir. Məhz buna görə də müzərrə zamanın şəkilçisi olan [y]-ər. -ar şəkilçisi ilə indiki zamanın şəkilçisi olan [y]-ir, -ır, -ür, -ur şəkilçiləri arasında müəyyən qədər yaxınlıq vardır. Bu yaxınlıq özünü həm şəkli cəhətdən, həm də məzmun cəhətdən aydın surətdə göstərir*” [9, s. 255]. -ar² morfeminin müəyyən məqamlarda indiki zaman -ır⁴ morfemi ilə yaxınlaşmasını XIV-XVII əsrlərdə müşahidə edən M.Rəhimovun fikrincə, “*bunların diferensiallaşması sonrakı dövrlərə aiddir*” [17, s. 227].

Türkoloji ədəbiyyatda -ar² morfeminin monqol dilindəki -run feili bağlama şəkilçisi ilə əlaqələndirməsinə mənasibət bildirən A.Kononov qənaətinə görə, -ar, -ər morfemi -gar//-ger < -garu//-gerü qədim yönük-istiqlal hal şəkilçisindən yaranmışdır [22, s. 225]. Digər maraqlı yanaşma, -ar şəkilçisinin tərkibindəki “r” ünsürünün “*türk dillərində gələcək zaman əlaməti kimi yalnız o vaxt çıxış edə bilər ki, -allativ mənə daşsın*” [25, s. 281].

XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində qeyri-qəti gələcək zamanı bildirən -ar² morfoloji əlaməti müxtəlif məqamlarda çıxış edərək məzmunca müxtəlif mənalarda özünü göstərmişdir. Nümunələrə nəzər salaq:

a) -ar, -ər, -r forması ümumi-geniş zaman mənasında: *Diləram*, yarəbb, uş çarə, mədəd səndən, mədəd səndən [11, s. 299], *Dua eylər* ikən ol şahi-Kərrər [12, s. 192], *Yürərdi* xoş fərağət ələmində [10, s. 211].

XV əsr yazılı mənbələrində -ar, -ər, -r zaman şəkilçili sözlər müdam, hər gecə, hər nəfəs, hər dəm, hər an və digər zaman zərfləri ilə paralel işlənərək ümumi zaman anlayışını daha da gücləndirir: “*Dust olan dustini anar müdam*” [12, s. 256], *Tilbə könlüm çün saçın sevdası istər hər gecə*” [7, s. 95]

-ar, -ər, -r forması indiki zaman mənasında: “*Könlü kim, əzm edüb ol yari-mehribanə gedər*” [10, s. 237] “*Çün qorxaram qaxısa anın kibi yavaşdan*” [11, s. 291], “*Oxlayub könlüm yanər eşq odu birlə vay kim*” [7, s. 135], “*Ki, anlar şərh edərlər hər mətndən*” [14, s. 214].

b) -ar, -ər, -r forması şühudi keçmiş zaman mənasında: “*Çıxar səhrayə doğru mərdi-qəllaş. Uşaqar daş atarlar hər yanadan*” [13, s. 150], “*Soraram yad-bilişümdən gedər derlər, gedər derlər*” [11, s. 103]

c) -ar, -ər, -r forması qəti-gələcək zaman mənasında: “*Dinmə, yoxsa, çox görərsən sən ziyan*” [13, s. 163], “*Süt əmərkən ağlar irdi xəstə Məcnun Leyli deb*” [7, s. 23], “*Yerdən gögə yol istər isən ağlama, dur uş*” [11, s. 123].

d) -ar, -ər, -r forması feili bağlama məzmunu daşıyır: “*Ani istər gəzərmən xanə-xanə*” [7, s. 162], Çün ağac çiçəklənər, yapraqlanar, Meyvə verməz yox yerə əzrəqlənər [12, s. 223].

XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində müşahidə etdiyimiz bu əlamətlər - zamanın mənaca əvəzlənməsi, şübhəsiz ki, digər orta əsrlərə aid ədəbi-bədii dil nümunələrində də yer almış, müasir ədəbi dildə təsadüf olunmasa da, dialekt və şivələrdə mövcuddur.

XV əsr Azərbaycan ədəbi dilində qeyri-qəti gələcək zamanın inkarın şəxslər üzrə dəyişməsi bütün dövrlərdə sabit qalmışdır, yalnız fərqli cəhət I şəxsin təkində -maz, -man morfoloji əlamətlərinin işlənməsində müşahidə edilir. Ümumi olaraq, bütün şəxslər üzrə qeyri-qəti gələcək zaman inkarda -maz, -məz mürəkkəb tərkibli morfoloji əlaməti qəbul edərək, həm indiki, həm də qeyri-qəti gələcək zamanın inkarı məzmununu ifadə edir: Almayınca busə ləlündən baha can verməzəm [16, s. 281], Neçün baqmazsan insanın yüzünə? [10, s. 196], “Dəlil istəmərəm sevdəyi-eşqə” [11, s. 127], Anın ol yaxşılığın unutmazam, Ölür olsam, ol qapudan getməzəm [13, s. 205], Bu gerçəkdir yalançı görməz üçmaq [12, s. 212], Deməzəm kim, yərdən könlümgə azar olmasun [7, s. 85].

XV əsr yazılı mənbələrdə -man, -mən morfoloji əlaməti də qeyri-qəti gələcək zamanın inkarlıq mövqeyindən çıxışını əks elətdirir: Söyləməni dəxi sana təşvişimi [13, s. 232], Bilə bilmən nədirsən nəngü arı [12, s. 204], Vəhyi-kəlam içrə həq sorman ana xeyrü şər [11, s. 112], Ola bilmən həbib ilə, görə bilmən rəqib ilə [7, s. 85].

Yazılı mənbələrdə rast gəlinən -man, -mən morfoloji əlaməti haqqında Ə.Dəmirçizadə ehtimal edir ki, “bilmən” feilindəki “-mən” şəkilçisi və buradakı “n” şəxs sonluğu feilə inkar şəkilçisinin müzare zaman şəkilçisindən sonra bitməsi nəticəsində yanaşı düşən “məz-mən” ünsürlərindəki təkrar olunan “mə” hecalarından birinin ixtisar edilməsi ilə əmələ gəlmiş; şünci “bil-məz-mən tərkibində “mə” hecasının təkrar olunması ağırliq törədir” [3, s. 113]. Fikrin aydınlığı, dəqiqliyi nümunələrdəki *bilmən* feili ilə yanaşı, digər dil faktlarında da öz əksini tapır: *söyəmən*→*söylə-məz-mən*, *vermə*→*ver-məz-mən*, *sorman*→*sor-maz-man*, *görmən*→*gör-məz-mən*. Bu faktı müasir ədəbi dilimizə uyğunlaşdırsaq, *söyləmərəm*, *bilmərəm*, *vermə*, *görmərəm* mənalarında artıq norma səviyyəsində işlənməkdədir. Yeri gəlmişkən, Kişvərinin dilində -mən inkarlıq variantına da təsadüf etdik: *Vəsfünə acizəm*, *deyə bilməm sifətiniz* [7, 39].

Ədəbi dil üzərində araşdırmalara nəzərən demək olar ki, -maz², -man² inkarlıq əlamətləri XIX əsrə qədərki dövr yazılı abidələrinin dili üçün səciyyəvi xüsusiyyət olmuşdur, müasir ədəbi dilimizdə işləkliyini itirmişdir. Lakin bu gün Azərbaycan dilinin əksər dialekt və şivələrində işlənən -mar, -mər, -manam, -mənəm I şəxs inkarlıq formaları XV əsr yazılı mənbələrində müşahidə edilməsə də, düşünürük ki, canlı danışqda yer alan bu formalar (yazmaram, gəlmərsiz, demərsəniz, söyləmənəm) qeyri-qəti gələcək zamanın inkarlıq variantının davamı kimi məzmunca deyil, sadəcə formaca z~n~r səs əvəzlənməsi zamanı meydana çıxıbdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva Q. XVII əsr Azərbaycan ədəbi dilinin qrammatik norma demokratizmi. Bakı: Elm və təhsil, 2019.

2. Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. Bakı, 1967.
3. Dəmirçizadə Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı, 1959.
4. Əlizadə S. “Şühədanamə” də adlar (isim, sifət, say, əvəzlilik). Bakı, 1965.
5. Xəlilov Ş. Əsrarnamə”nin dili. Bakı: Elm nəşriyyatı, 1988.
6. Xəlilov Ş.X. Qədim və orta əsır Azərbaycan dilində qəti gələcək zamanın – acaq, -əcək əlaməti haqqında, I məqalə. ADU –nun “Elmi əsərləri”, Bakı, 1978, № 6, s.25-30; II məqalə, 1979, № 3, s. 39-45.
7. Kişvəri. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
8. Məmmədli M. Azərbaycan dilinin Təbriz dialekti. Bakı, 2007.
9. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. Bakı, 1962.
10. Musabəyli A. Ş. Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin “Firqətnamə”si. Bakı: Nurlan, 2010.
11. Musabəyli A. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi və Türk Divanı. Bakı: Elm, 2012.
12. Musayeva A.Ş. Dədə Ömər Rövşəni əlyazmaları üzərində araşdırmalar (2 cildə). Bakı: Nurlan, 2003.
13. Nağısoylu M.Z. Əhmədi Təbrizi və “Əsrarnamə” tərcüməsi (tekstoloji-filoloji araşdırma, mətnin transfoneliterasiyası). Bakı: Nurlan, 2012.
14. Nağısoylu M.Z. Şirazinin “Gülşəni-raz” tərcüməsi. Bakı, Elm və təhsil, 2011.
15. Nağısoylu M., Sadıqova S. Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə mənbələri və inkişafı. Bakı: Elm, 2020.
16. Paşalı A. Əfsəhəddin Hidayət və “Divan”ı. Bakı, Nurlan, 2011.
17. Rəhimov M. Azərbaycan dilində feil şəkillərinin formalaşması tarixi. Bakı, 2014.
18. Ахатов Г.Х. Лексика современного татарского языка. Уфа, 1975.
19. Боровков А.К. Очерки истории узбекского языка. Советское востоковедение, VI, 1949.
20. Гаджиева Н.З. Соотношение категорий времени и наклонения в тюркских языках. М., 1964, с. 72—79.
21. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского языка. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960.
22. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва-Ленинград: Изд-во Акад.Наук СССР, 1956.
23. Рагимов М.Ш. Формы выражения настоящего и будущего времен в письменных памятниках азербайджанского языка XIV-XVIII вв. // – Баку: Dilçilik məcmuəsi, 1957.
24. Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1957.
25. Серебренников Б.А. О некоторых проблемах исторической морфологии тюркских языков // Структура и история тюркских языков, Москва-Ленинград: Наука, 1971.
26. Щербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текстов X-XIII вв. из Восточного Туркестана. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961.

Aynur Pashayeva

**Morphological features of the future tense in the Azerbaijani
literary language of the 15th century**

Summary

In the article, the line of development of the future tense in the Azerbaijani literary language of the 15th century is traced on selected examples. Both the semantic and syntactic nature of this tense, which expresses the future performance of work and action, is stable, almost is not different from the modern language, and appears in definite (-acaq², -ıcaq, -isar, -ası²) and indefinite (-ar²) future forms. Morphological signs that express the future tense make a difference between periods of the literary language. In the study, the development of both forms of the future tense in the language of written monuments of the 15th century was considered, and the differences with the modern language were tried to be clarified.

АЙНУР ПАШАЕВА

**МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ XV ВЕКА
РЕЗЮМЕ**

В статье на избранных примерах прослеживается линия развития будущего времени в азербайджанском литературном языке XV века. Как семантическая, так и синтаксическая сущность этого времени, выражающего выполнение работы и действия в будущем, устойчива, почти ничем не отличается от современного языка, и проявляется в определенном (-acaq², -ıcaq, -isar, -ası²) и неопределенном (-ar²) будущих формах. Морфологические знаки, выражающие будущее время, определяют разницу между периодами литературного языка. В исследовании рассмотрено развитие обеих форм будущего времени в языке письменных памятников XV века, а также попытались выяснить различия с современным языком.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.02.2024

**Rəyçi: prof. Sevil Mehdiyeva
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**